

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ КРИЗЬ ПРИЗМУ СИНТАКСИЧНОЇ ФУНКЦІЇ: ДО ОКРЕМИХ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ТА ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНИХ АСПЕКТІВ АНАЛІЗУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 801.5+811.161.2

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).212–218

Кутня Г. Фразеологізми кризь призму синтаксичної функції: до окремих семантико-синтаксичних та формально-граматичних аспектів аналізу; кількість бібліографічних джерел – 25; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено окремим аспектам синтаксису фразеологічних одиниць. Хоча синтаксичні функції останніх у мовознавстві і зазнали аналізу, досі ці питання розглядали переважно в канві структурно-граматичної класифікації фразеологічних одиниць, при цьому залишався поза увагою семантико-синтаксичний аспект та не акцентувалася увага на тому, як саме у формально-структурному аспекті варто оцінювати фразеологічний аналітизм. Оцінка останніх питань і визначає актуальність цього дослідження.

Мета статті – проаналізувати проблемні питання синтаксису фразеологізмів в академічній та шкільній граматиці. Основні завдання полягають у тому, щоби відповідно до традиційної структурно-граматичної класифікації фразеологізмів схарактеризувати їхні формальні синтаксичні функції у зіставленні зі семантико-синтаксичними, опираючись на структурно-семантичну оцінку фразеологічного аналітизму; залучити оцінку фразеологічних одиниць, синтаксичний статус яких може визначитися проблемно, а також проаналізувати фразеологічний аналітизм у проекції на формально-структурну оцінку компонентів речення – простий / складений член.

У результаті аналізу встановлено, що найчастотніша формально-синтаксична роль фразеологізмів – присудок (або головний член односкладного речення), а також такі другорядні ролі, як означення та обставина, корелюють із семантико-синтаксичною функцією – предикатом, первинним чи вторинним відповідно, що цілком умотивоване ядерністю конотативних сем у структурі фразеологізму, останні визначають ознакову скерованість фразеологічної одиниці. Ознаково-предикатний характер фразеологізмів властивий більшості структурно-граматичних типів – дієслівних, субстантивних, ад'єктивних, адвербіальних, інтер'єктивних. Виявлено, що не всі одиниці здатні виконувати окрему синтаксичну функцію: ті, що мають модель двоскладного речення, можуть на формально-синтаксичному рівні зазнавати предикативного членування. Також зроблено обґрунтування не цілком виправданого у граматиці визначення структури підметів, виражених фразеологізмами, як складені, оскільки поняття синтаксичної складеності суперечить фразеологічному аналітизму.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологічний аналітизм, члени речення, предикат, простий / складений присудок (підмет), семантико-синтаксичні, формально-граматичні функції.

Постановка проблеми. Синтаксичні функції фразеологізмів, як і інші аспекти аналізу цих одиниць, неодноразово ставали предметом зацікавлення лінгвістів. Закономірно, що неподільна семантика фраземного сполучення слів дала підстави розглядати ідіоматичні одиниці і як цілісні синтаксичні одиниці. Незважаючи на відносну однозначність такого бачення, дослідження синтаксичних функцій фразеологічних одиниць, зокрема в розрізі семантико-синтаксичного бачення, а також в окремих аспектах прикладного формально-граматичного аналізу фразеологізмів ув академічній та шкільній практиці досі залишається в граматиці не чітко окресленим або засвідчує різнобій при виділенні та аналізі компонентів речення та самих речень, пов'язаних із фразеологізмами.

Аналіз досліджень. В українському мовознавстві фразеологічні одиниці зазнали різнобічного і ретельного аналізу. У контексті питань, що порушуємо у статті, варто передусім зазначити вагомі досягнення лінгвістів у систематизації фразеологічних одиниць загалом (М. Алефіренко, Л. Гнатюк, В. Білоноженко, А. Коваль, М. Коломієць, В. Коптілов, Г. Удовиченко та інші). Ретельно проаналізовано граматичні особливості фразеологізмів у працях Л. Авксентьева, М. Алефіренка, Н. Бабич,

Л. Скрипник, Г. Удовиченка тощо. Порушено питання фразеологічної номінації у зіставленні з лексичною (М. Демський, П. Дудик). У цих та інших дослідженнях фразеологічні одиниці схарактеризовано не лише у формально-структурному аспекті, а й залучено семантико-граматичні критерії для зіставлення значень фразеологізмів із морфологічними класами слів та визначенні семантико-синтаксичних функцій (Ю. Божко, В. Розгон, С. Рошко). Як відомо, були спроби розгляду фразеологічного знаку як граматичної аналітичної конструкції і утвердження думки про фразеологізм як об'єкт синтаксису (І. Кучеренко). Останнім часом спостерігається зацікавлення дослідників і проблемами фразеологізації синтаксичних структур (М. Личук, Г. Ситар).

Мета статті – систематизувати синтаксичні функції фразеологізмів, виділивши проблемні питання; проаналізувати фразеологічний аналітизм не лише з формально-граматичного боку, а й з погляду семантико-синтаксичного функціонування.

Методи та методика дослідження. У роботі використано описовий метод, а також структурний з елементами методик компонентного, трансформаційного та дистрибутивного аналізів.

Виклад основного матеріалу. Аналітизм як мовна особливість, незважаючи на окремі розбіж-

ності у кваліфікації, може визначитися як «властивість, відповідна структурно розчленованому вираженню додаткового значення в основних мовних одиницях відносно їх основного значення, а також як сукупність таких одиниць» [Дубова 1999, с. 2]. Філософською основою розвитку аналітизму в сучасному граматичному ладі української, як і інших мов, виступає рівень пізнавальної компетентності мовця, прагнення урізноманітнити реалізацію певної семантики, ступінь індивідуальної когнітивної системи [Загнітко 2011, с. 423]. Для характеристики аналітичної конструкції важливими є інтерпретація її значення в цілому та оцінка її дискретності, розподілу семантичного навантаження складників. Фразеологічні утворення мають спільні та відмінні ознаки з аналітичними одиницями інших мовних рівнів. Як зазначає М. Алефіренко, «фразема – це аналітичний за структурою, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який утворюється внаслідок інтегративної дифузії лексичного і граматичного значень свого вільносинтаксичного генотипу, зумовленої процесами вторинного семіозису» [Алефіренко 1987, с. 4]. Отже, формування фразеологічного знаку можемо зіставляти з утворенням нової лексичної одиниці, а процеси фразеологізації певним чином наслідують лексикалізацію одиниць у широкому розумінні: це не еквівалентні процеси, але зіставляювані. Попри те, що фразеологізми побудовані за певними синтаксичними моделями, їхні елементи не перебувають у звичайних синтагматичних зв'язках, тому в мовознавстві віддавна панує однозначне бачення нечленованості фразеологічних одиниць в синтаксичній площині.

Оскільки фразеологізми функціонують як самостійні одиниці мови, вони, відповідно, здатні цілісним компонентним складом вступати в синтаксичні зв'язки з власне лексичними одиницями мови, функціонально зіставляючись з відповідними лексико-граматичними класами, і брати участь у формуванні структури речення. У синтаксисі на сьогодні вже аксіоматично визначають цілісність синтаксичної одиниці, вираженої фразеологізмом, не залежно від варіантності такої одиниці: фонетичної (*вона дала йому коша / вона дала одкоша*), морфологічної (*постійно ловить гави / постійно ловить гав*), лексичної (*Скільки будеш мені голову клопотати! / Скільки будеш мені голову морочити! / Скільки будеш мені голову крутити!*). Також на цілісність функції не впливає і ступінь граматично-змістової злитості компонентного складу одиниць: таку особливість мають всі семантичні типи фразеологізмів: ідіоми, фразеологічні єдності, фразеологічні вирази, фразеологічні сполучення та фразеологізовані словосполучення [Дудик 2005, с. 175–178].

Синтаксична функція більш-менш однозначно визначається в тих одиницях, що зіставляються з моделями словосполучень. Такі фразеологізми граматично співвідносяться з певними частинами мови. Дослідники відзначають, що таке зіставлення має ті ж критерії поділу за частиномовною належністю, що й у лексичних одиницях – спільність категорійної семантики, парадигматика, синтаксичне функціо-

нування [Білоноженко, Гнатюк 1989, с. 58]. Позаяк морфологічна відповідність фразеологічних сполук засвідчує кореляцію з певними синтаксичними функціями, можемо вважати, що класифікації, спрямовані на виділення семантико-граматичних розрядів фразеологізмів, ураховують і синтаксичні особливості одиниць [Алефіренко 1987, с. 46; Демський 1984, с. 24; Білоноженко, Гнатюк 1989, с. 58; Скрипник 1973, с. 86; Ужченко, Авксентьев 1990, с. 34].

Семантико-граматичне структурування фразеологізмів не цілком зіставляється з кількісно-якісними параметрами частин мови: «Семантико-граматичні розряди на фразеологічному рівні – це сукупність гомогенних фразем, об'єднаних однотипними взаємодіючими смисловими елементами різних структурних рівнів» [Алефіренко 1987, с. 46]. Вже усталено виділяють такі групи фразеологізмів, як: субстантивні, ад'єктивні, дієслівні, адвербіальні, а також інтер'єктивні. Кожна з цих груп наділена характерними особливостями семної репрезентації, категорійної вираженості, парадигматичних можливостей та, звісно, синтаксичних функцій. Треба відзначити, що останні не цілком відповідають назвам семантичних концептів та їхнім функціонально-асоціативним мовним корелятам. Наприклад, якщо йдеться про субстантивні фразеологізми, то такі одиниці, як і фразеологізми назагал, тяжіють до предикатної функції (хоча субстантив зазвичай засвідчує асоціативні кореляти, такі як субстанція, суб'єкт, предмет, іменник, підмет).

Фразеологізми у функції присудка є найчастотнішими. Ця особливість пов'язана з конотативними семами у структурі фразеологічних одиниць. Очевидно, такі компоненти варто вважати у більшості випадків ядерними, вони визначають зорієнтованість фразеологічної одиниці на атрибутивний смисл у широкому розумінні. Ознаковість як основна функціональна особливість фразеологізмів і визначає їхню первинну формально-граматичну функцію – присудковість, реалізуючись у структурно-семантичній категорії предикатності. Предикат як компонент семантичної (глибинної) структури речення, відповідно до теоретичних засад функціонально-категорійної граматики, може презентувати різні функції формальної структури речення: «Глибинні компоненти передають логічну будову думки, яка може виражатися в мові різними засобами, тотожними з семантичного боку, але відмінними з власне-синтаксичного» [Вихованець, Городенська, Русанівський 1983, с. 125].

Первинний характер таких предикатів, реалізований на формально-граматичному рівні функцією присудка (чи головного члена односкладної структури), стосується передусім дієслівних фразеологізмів, адже «дієслівно-іменні словосполучення найпродуктивніші щодо фразеологізації» [Білоноженко, Гнатюк 1989, с. 64]: *Його робити пилот припада. Флоренції загрожує розруха, а він на карнавалах пропада (Л. Костенко). Зробімо паралель: вам дорогий ваш хист, мені – наука (Л. Українка)*. Це корелює з частиномовним вираженням первинних предикатів, адже більшість таких одиниць і передбачає

дієслівний спосіб вираження. Предикатна функція є найчастотнішою, як попередньо зазначалося, і для субстантивних та ад'єктивних фразем, у такому разі їхня позиція зіставляється з іменною частиною відповідного складеного (чи складного) присудка: *Ви справжнє яблуко розбрату* (В. Собко) [Словник фразеологізмів 2003, с. 784]. *Лаврін стояв ні живий ні мертвий* (І. Нечуй-Левицький). Варто відзначити на прикладі ад'єктивних одиниць, що це можуть бути різноструктурні моделі: як з формальними показниками ад'єктивності (*нечистий на руку*), так і без таких показників (*зірок з неба не хапає*); з опорними компонентами, вираженими прикметниками, іменниками, дієсловами: *Чи ти не при своєму розумі? Він – від горика два вершка*. *Була вона без роду і племені*. *Такий був кволій, що й голосу не відтягне*. *Дівчина – кров з молоком*. Адвербіальні фраземи також не поодинокі наділені формально-граматичною функцією присудка: *А він ні пари з уст*. *Був не в своїй тарілці*. *Риби хоч греблю сати*.

Функції другорядних членів речення означення та обставини не суперечать семантичній універсальності ознаковості, адже в семантичному плані такі компоненти виступають вторинними предикатами. Детермінація означального та обставинного характеру виникає внаслідок різноманітних перетворень вихідних елементарних простих речень і перерозподілу синтаксичних залежностей між компонентами. У таких компонентах предикатність ослаблено-го характеру, ознаковість визначається як додаткова властивість предметів, осіб, реалій. Обставинна синтаксична функція виступає органічною для адвербіальних фразеологізмів: *Він ці сіло ні впало по тому запропонував мені руку і серце*. *Харлак трудиться до сьомого поту*. *вечори просиджує над замітками* (В. Дрозд). *Мовчки бродить око вдовж і вищур* (І. Франко). *І зовсім інша річ, коли він сам, позичивши в сірка очей, поспішає до тебе на берег* (О. Гончар). *Ми сиділи роззявши ротці* (Ю. Смолич). Такі обставини як ознаки дій, процесів, станів найчастіше стосуються семантики способу, хоча можуть стосуватися й інших семантичних різновидів: *Гостро пахло дощем, хоч, може, він випав за тридев'ять земель* (Л. Дмитерко) (місця). *Живої води їй сьогодні не знайти ні за які скарби світу* (А. Содомора) (умови). *Як собі хочете, а ми купи не будемо* (М. Коцюбинський) (допусту) [Словник фразеологізмів 2003, с. 752]. Часто такі одиниці імплікуються, зазначаючи лексикалізації, унаслідок чого їх оцінюємо як прислівники складеного характеру: *раз у раз, день за днем, віч-на віч, до пня* тощо.

Транспозиція в означальну синтаксему притаманна ад'єктивним та субстантивним фразеологізмам. Такі означення можуть бути узгодженими: *Веселий на вдачу, лежкий на руку, рівно став перед командиром, поблискуючи розумними сірими очима* (М. Стельмах) [Словник фразеологізмів 2003, с. 330]; неузгодженими: *Вони розпалили апетити степових шукачів пригод*; прикладковими (прикладка як вторинний предикат водночас містить і ознаки вторинного суб'єкта): *Він, майстер на всі руки, міг зробити таку річ*.

Вторинна предикація може репрезентувати і транспозицію в модальну сферу. У формально-граматичному аспекті, як відомо, модальні синтаксеми називають вставними компонентами, вони, виступаючи засобами ускладнення речення, не виконують формально жодної синтаксичної функції. Фразеологічні одиниці-модальники переважно містять емоційну оцінку повідомлюваного чи наділені інтимізуючим значенням, активують увагу співрозмовника. У семантико-граматичній класифікації вони відповідають найчастіше інтер'єктивним фразеологізмам, як-от: *чого доброго, як на гріх, як на зло* тощо. Це можуть бути не власне фраземи, а сполуки фразеологізованого характеру: *даруйте на слові, у всякому разі, з одного боку, відверто кажучи, на мій погляд, на нашу думку*.

Субстантивні фразеологізми на формально-граматичному рівні можуть виконувати і роль підмета чи додатка: *Довгий язик – це моя вада*. *Він заплатив сповна за довгого язика*; у такому разі їх зіставляємо із суб'єктивними чи об'єктивними синтаксемами. Таких фразеологізмів, однак, в українській мові порівняно небагато, оскільки лексико-граматичне значення предметності у субстантивних одиницях досить ослаблене. Слушною щодо структурно-семантичного характеру таких фразеологізмів видається думка М. Алефіренка, який зазначає, що категорійне значення фразеологізмів визначається частиномовною властивістю їх граматичного центра за умови, якщо конотативні семи у семантичній структурі сталих сполук не переходять у ранг ядерних смислових елементів і домінуючими залишаються денотативні семи [Алефіренко 1987, с. 46]. Погоджуємося з думкою, що в ролі підмета переважно виступають фразеологічні одиниці з семантикою особи чи явища [Розгон 1999, с. 9]: *Божий чоловік положив Петрусеві на голову руку да й каже...* (П. Куліш) [Словник фразеологізмів 2003, с. 766]. *В ті нуці не заходила ніколи ні одна жива душа* (І. Нечуй-Левицький).

Із погляду формально-структурного бачення фразеологічного аналітизму, як попередньо зазначалося, з певними компонентами речення зіставляються передусім фраземи моделі словосполучення – як підрядного (*лягло на серце*), так і сурядного (*і сміх і гріх*), а також моделі порівняльних та обмежувально-допустових зворотів (*як дві краплі води, хоч мак сій*). Фразеологічні одиниці, побудовані за моделями речення, хоча і рідше, але також здатні функціонувати як окремі члени речення: *Річки й озера були глибші, риба більша й смачніша, а що вже грибів та ягід у лісі – не переносити, та й ліси були густіші, а трави – вуж не пролізе* (О. Довженко). Однак більшість фразеологічних сполук, що відповідають структурам речень, передусім двоскладних, не завжди здатні набувати формально-синтаксичної імпліцитності, незважаючи на високий ступінь конотації структури, хоча при цьому і відбувається абстрагування суб'єктно-предикатної структури фразеологізму: *Пам'ять у нього коротка. І тут знову засвербів язик Мотрі...* (М. Понеділок) [Словник фразеологізмів 2003, с. 786]. *Мене*

всього *пробирали дрижаки*. Фразеологічна одиниця в такому разі у формальному плані може бути розцінена як синтаксично членована: *Заросли шляхи тернами на ту країну, мабуть, я її навіки, навіки покину* (Т. Шевченко). Така експлікація не суперечить, проте, семантичній цілісності фразеологізму, зберігається його предикатна ознаковість і суб'єкт: *Душа болить* (предикат) *мені* (суб'єкт) → *Мені болить, мені боляче* → *Я* (суб'єкт) *страждаю* (предикат). Вихідне речення з фразеологізмом предикативної моделі є проблемним у розрізі формально-синтаксичного компонентного аналізу. Зовнішньо такі структури відповідають двоскладному реченню, а за змістом та в зіставному аспекті зі синонімічними моделями повинні аналізуватися як односкладні безособові речення. Наявність у структурі компонента в давальному відмінку (суб'єктно-адресатної синтаксеми) є додатковим підтвердженням структурної моделі такого типу речень. Фразеологізми моделі двоскладного речення, що здатні самостійно репрезентувати акт предикації, тобто реалізовуватися у мовленні розчленованими висловлюваннями, знаходимо в літературі під назвою «дієслівно-пропозиційні» [Молотков 1977, с. 126] (однак такий термін не закріпився в українському мовознавстві). На те, що фразеологізми предикативної структури можуть характеризуватися з погляду вільних синтагматичних зв'язків, вказують і автори «Української фразеології»: вони зазначають, що фразеологічні моделі двоскладного речення «можуть становити або окреме речення, або виступати складовими частинами складних синтаксичних структур» [Ужченко, Авксентьев 1990, с. 43].

Окремі висловлювання можуть репрезентувати також інтер'єктивні фразеологізми. Вони в синтаксичній площині формують комунікативно цілісні одиниці, які традиційно в академічній граматиці називають нечленованими структурами (словами-реченнями, комунікатами): *Дяка богові! Куди там. Ще й як! Чорта з два! Щоб я провалився! Наше щастя, що добра кроква попалася над нами* (О. Гончар) [Словник фразеологізмів 2003, с. 781]. Такі висловлювання, здебільшого емоційно марковані, позбавлені денотативності, наближаються за прагматикою та соціолінгвістичними особливостями до вторинних модальних одиниць, що функціонують у канві речення як вставні компоненти.

Проблемні питання синтаксису фразеологізмів окреслюються не лише встановленням синтаксичної сутності одиниці, а й характеристикою самого члена речення, який засвідчує фразеологічний аналітизм. На сьогодні такі питання мають прикладний характер у контексті синтаксичного аналізу як в академічній, так і в шкільній граматиці. Граматичний аналітизм у характеристиці членів речення, як відомо, традиційно окреслюється термінами простий / складений головний член речення – підмет чи присудок, а щодо останнього ще й складний (комбінований, гібридний, дуплексивний); непоширений / поширений другорядний член речення (означення, обставина). Прикладне трактування понять аналітизму та синтетизму в

традиційному аналізі одиниць формально-граматичного рівня речення досі, на жаль, залишається в академічному викладі з певними недомовленостями та двозначними поглядами, передусім це стосується головних членів речення, оскільки аналітичні другорядні традиційно не характеризують детально з погляду таких особливостей. Якщо другорядному члену речення і притаманний аналітизм – зазвичай йдеться про граматикалізовані сполуки, які прийнято називати зворотами (дієприкметниковими, дієприслівниковими, порівняльними, субстантивними), то це аналітизм власне синтагматичного характеру, який не спрямований у сферу семантики. У питанні кваліфікації структурних особливостей другорядних членів речення периферійно опиняються аналітичні поєднання не власне граматикалізованого характеру: це одиниці, що побудовані за моделями складених підметів та присудків (*Календар аштеків має вагу близько двадцяти п'яти тонн* (Із преси). *Одного дня сорок дев'яти камері звелено бути готовою до виходу* (І. Багрянний)), а також фразеологічні (у широкому аспекті – від власне фразем до поєднань фразеологізованого характеру) та лексикалізовані словосполучення: *Дід починав ні з сього ні з того кашляти й позіхати* (О. Довженко). Усі синтаксисти визнають такий спосіб вираження другорядних членів, на це вказують і шкільні підручники, однак сама структурно-граматична оцінка таких компонентів залишається поза увагою, хоча могла би також окреслюватися термінами простий / складений, за аналогією до головних членів речення.

Статус складеного підмета чи присудка встановлюється способом його граматичного вираження: це член речення, виражений словосполученням, синтаксична зв'язаність якого зумовлена недостатньою семантикою опорного компонента (в складеному підметі) чи граматичної зв'язки (в складеному присудку). У такому баченні і постає проблема оцінки фразеологічної структури, а саме питання можливості її розгляду в канві граматичного аналітизму. Якщо вважати, що фразеологізми не виступають власне синтаксичними одиницями, зокрема словосполученнями, то їхній синтаксичний статус не мав би відповідати оцінці складеного члена речення. Однак з огляду на те, що такий член речення експліковано виражений, не можна говорити і про просту структуру. У цьому питанні підручкова література, як академічна, так і шкільна, засвідчують одностайну позицію щодо присудків, виражених фразеологізмами: такі визnano простими за структурою [Кулик 1965, с. 37; Шульжук 2004, с. 74; Дудик, Прокопчук 2010, с. 100; Авраменко, Борисюк, Почтаренко 2016, с. 38; Глазова 2016, с. 84]. Однак характеристика інших членів речення з таким способом вираження в оцінках граматистів відрізняється або ж узагалі відсутня.

Варто зауважити, що сучасні теоретичні дослідження типологічних ознак синтетизму / аналітизму допускають ідіоматичність розчленованих конструкцій [Гак 1990, с. 31]. Фразеологічні сполуки можна розглядати в контексті аналітичних поєднань, оскільки вони формують цілісний номінант,

членований на компоненти, які становлять засоби вираження основного та додаткового лексичних значень [Кутня 2016 а, с. 39; Кутня 2016 б, с. 68]. Відтак фразеологізми демонструють умовний аналітизм, що дає підстави вивести їх із площини синтаксичних одиниць, зокрема словосполучень, попри відтворення моделей останніх [Дудик 1998, с. 209; Шульжук 2004, с. 33].

У питанні структурних особливостей підмета, вираженого фразеологічними сполуками, на відміну від присудка, підручкова література не дає послідовної оцінки. Його або не наводять у прикладах [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 108; Шульжук 2004, с. 70], або включають до рубрики складеного [Кулик 1965, с. 35; Пономарів 1994, с. 49; Козачук 1982, с. 38; Авраменко, Борисюк, Почтаренко 2016, с. 35; Глазова 2016, с. 75]. Лише в одному академічному виданні такі цілісні сполуки виправдано, на наш погляд, зараховують до простих підметів [Дудик, Прокопчук 2010, с. 94]: *Пуста голова – баранові рідня (Нар. тв.); День був ясний, сонячний, теплий, починалось бабине літо (І. Ле)*, щоправда, надаючи виняток фразеологічним сполученням зі стрижневим словом у формі інфінітива [Дудик, Прокопчук 2010, с. 98]. На наш розсуд, із погляду формальних структурно-граматичних особливостей вважати такий член складеним не можна, оскільки це суперечить визначенню статусу фразеологічної одиниці стосовно об'єкта синтаксису. Аналітизм підмета полягає в розподілі функціонального навантаження компонентів словосполучення: опорний компонент, який здебільшого зберігає інваріантну форму називного відмінка, наділений функціями семантичного модифікатора, а основне значення зосереджено в залежному компоненті, чого не можна сказати про аналітизм фразеологізму [Кутня 2016 а, с. 39]. Семне навантаження опорного та залежного компонентів фразеологічної одиниці має цілком інший характер, наявність (і домінанта) конотативних сем у структурі фразеологізму нівелює такий функціональний розподіл компонентного наповнення. Аналогічну особливість мають і перифрастичні утворення, які часто за наявністю конотативних сем ставлять в один ряд із метафорами: *Досвітні огні, переможні,*

урочи, прорізали темряву ночі (Леся Українка). Блакитне паливо з вересня знову подорожчає щонайменше на двадцять відсотків (із ЗМІ). Такі утворення також не варто вважати явищем синтаксису, вони стосуються лексики та фразеології [Кутня 2016 а, с. 39]: «Метафори – це явище поетики художнього твору, а перифрази – специфічне явище лексико-фразеологічної системи мови» [Регушевський 1984, с. 41].

Фразеологічний аналітизм у канві формально-синтаксичних показників, на нашу думку, можна було б розглядати крізь призму ускладнення головних членів, яке переважно пов'язане з використанням комунікативно-стилістичних засобів. Фразеологізми хоча часто і зіставляють із лексемами, але це не тотожні одиниці, щонайменше з огляду на експліцитність свого вираження; вони додатково наділені експресивно-емоційними та функціонально-стилістичними конотаціями, що і може окреслюватися терміном «ускладнений член речення». Така особливість укладається в канву ускладнень іншими засобами – синтаксичних повторів та модальних часток (*І от хто-хто, а він, Завірюха, умів говорити (В. Шкляр). Що не народ – одне й те саме горе (Л. Костенко)*), які також експлікують член речення, але не розширюють його до меж синтаксичного аналітизму.

Висновки. Отже, фразеологічні одиниці на семантико-синтаксичному рівні переважно зіставляються з предикатами (первинними в ролі присудка, вторинними в ролі означень, обставин та вставних сполук), що зумовлено домінантністю конотативних (означальних) сем у структурі фразеологізму, хоча можуть функціонувати і як субстанційні синтаксеми (в ролі підметів та додатків).

Фразеологічний аналітизм не еквівалентний зі синтаксичним, тому в канві формально-структурної характеристики членів речення, виражених фразеологізмами, вважаємо недоречною їхню оцінку як складених.

Перспективу дослідження вбачаємо як в розширеному аналізі семантико-синтаксичних функцій фразеологізмів із різними структурно-граматичними моделями, так і в уточненні синтаксичних понять простий / складений щодо тих членів речення, які засвідчують фразеологічний аналітизм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко О., Борисюк Т., Почтаренко О. Українська мова: підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Грамота, 2016. 176 с.
2. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків: Вища школа, 1987. 136 с.
3. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ: Наукова думка, 1989. 154 с.
4. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ: Наукова думка, 1983. 220 с.
5. Гак В.Г. Аналітизм. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: «Советская энциклопедия», 1990. С. 31.
6. Глазова О.П. Українська мова: Підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Харків: Фоліо, 2016. 288 с.
7. Демський М.Г. Граматичні особливості української дієслівної фразеології *Мовознавство*. 1984. № 2. С. 24–31.
8. Дубова О.А. Систематизація типів мовного синтетизму та аналітизму [Електронний ресурс]. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/movoznavstvo/1999/2-1-1.pdf>.

9. Дудик П.С. Словосполучення, сполучення слів і слово. *Система і структура східнослов'янських мов*. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1998. С. 208–213.
10. Дудик П.С., Прокопчук Л.В. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ Академія, 2010. 384 с.
11. Дудик П.С. Фразеологічна стилістика і її одиниці. *Стилiстика української мови*. Київ: Академія, 2005. С. 175–179.
12. Загнітко А.П. Філософські основи сучасного лінгвістичного аналітизму. *Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис*. Донецьк: БАО, 2011. С. 409–424.
13. Козачук Г.О. Підмети, виражені словосполученням. *УМЛШ*. 1982. № 1. С. 36–39.
14. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. II: Синтаксис. Київ: Радянська школа, 1965. 384 с.
15. Кутня Г. Деякі зауваги про аналітизм підмета з погляду його структурно-семантичної оцінки та формально-граматичної організації. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Вип. 63. Львів, 2016. С. 32–42.
16. Кутня Г. До питання аналітизму другорядних членів речення в академічній граматиці. *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А.П. Загнітко*. Вінниця: ДонНУ, 2016. Вип. С. 64–69.
17. Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка. Ленинград: Наука, 1977. 283 с.
18. Регушевський Є.С. Перифрази в українській мові. *Мовознавство*. 1984. № 4. С. 41–42.
19. Розгон В.В. Синтаксичні функції фразеологічних одиниць у структурі речення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Національний педагог. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 1999. 19 с.
20. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І.І. Слинко, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.
21. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. Київ: Наукова думка, 1973. 278 с.
22. Словник фразеологізмів української мови / В. Білоноженко, І. Гнатюк, В. Дятчук, Н. Неровня, Г. Федоренко. Київ: Наукова думка, 2003. 788 с.
23. Сучасна українська мова. Синтаксис / за ред. О.Д. Пономаріва. Київ: Либідь, 1994. 256 с.
24. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. Харків: Основа, 1990. 168 с.
25. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ Академія, 2004. 408 с.

REFERENCES

1. Avramenko O., Borysiuk T., Pochtarenko O. (2016) *Ukrainska mova: pidruchnyk dlia 8 klasu zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv* [The Ukrainian language: 8th grade textbook for general education schools]. Kyiv: Hramota. 176 s. [in Ukrainian].
2. Alefirenko M.F. (1987) *Teoretychni pytannia frazeolohii* [Theoretical questions of phraseology]. Kharkiv: Vyshcha shkola. 136 s. [in Ukrainian].
3. Bilonozhenko V.M., Hnatiuk I.S. (1989) *Funktsionuvannia ta leksyko-hrafichna rozrobka ukrainskykh frazeolohizmiv* [The function and lexicographic development of Ukrainian phraseological units]. Kyiv: Naukova dumka. 154 s. [in Ukrainian].
4. Vykhovanets I.R., Horodenska K.H., Rusanivskiy V.M. (1983) *Semantyko-syntaktychna struktura rechenia* [Semantic-syntactic structure of the sentence]. Kyiv: Naukova dumka. 220 s. [in Ukrainian].
5. Gak V.G. (1990) *Analitizm* [Analytism]. *Lingvisticheskij jenciklopedicheskij slovar*. Moskva: «Sovetskaya enciklopediya». S. 31 [in Russian].
6. Hlazova O.P. (2016) *Ukrainska mova: Pidruchnyk dlia 8 klasu zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv* [The Ukrainian language: 8th grade textbook for general education schools]. Kharkiv: Folio. 288 s. [in Ukrainian].
7. Demskiy M.H. (1984) *Hramatychni osoblyvosti ukrainskoi diieslivnoi frazeolohii* [Grammatical features of Ukrainian verbal phraseology]. *Movoznavstvo*. № 2. S. 24–31 [in Ukrainian].
8. Dubova O.A. (1999) *Systematyzatsiia typiv movnoho syntetyzmu ta analityzmu* [Systematisation of language synthetism and analytism types]. [Elektronnyi resurs]. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/movoznavtvo/1999/2-1-1.pdf>. [in Ukrainian].
9. Dudyk P.S. (1998) *Slovospoluchennia, spoluchennia sliv i slovo* [Word-combinations, combinations of words and words]. *Systema i struktura skhidnoslovianskykh mov*. Kyiv: NPU im. M.P. Drahomanova. S. 208–213 [in Ukrainian].
10. Dudyk P.S., Prokopchu L.V. (2010) *Syntaksys ukrainskoi movy* [Syntax of the Ukrainian language]. Kyiv: VTs Akademiia. 384 s. [in Ukrainian].
11. Dudyk P.S. (2005) *Frazeolohichna stylistyka i yii odynytsi* [Phraseological stylistics and its units]. *Stylistyka ukrainskoi movy*. Kyiv: Akademiia. S. 175–179 [in Ukrainian].
12. Zahnitko A.P. (2011) *Filosofski osnovy suchasnoho lnhvistychnoho analityzmu* [Philosophical foundations of contemporary linguistic analytism]. *Teoretychna hramatyka suchasnoi ukrainskoi movy. Morfolohiia. Syntaksys*. Donetsk: BAO. S. 409–424 [in Ukrainian].
13. Kozachuk H.O. (1982) *Pidmetry, vyrazheni slovospoluchenniam* [Word-combinations as subjects]. *UMLSh*. №1. S. 36–39 [in Ukrainian].
14. Kulyk B.M. (1965) *Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Ch. II: Syntaksys* [A course of the literary Modern Ukrainian language. Part II: Syntaxys]. Kyiv: Radianska shkola. 384 s. [in Ukrainian].

15. Kutnia H. (2016 a) Deiaki zauvahy pro analyzyzm pidmeta z pohliadu yoho strukturno-semantychnoi otsinky ta formalno-hramatychnoi orhanizatsii [Research note on analytism of the subject from the point of view of its structural-semantic evaluation and its formal grammatical organization]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria filolohichna*. Vyp. 63. Lviv. S. 32–42 [in Ukrainian].
16. Kutnia H. (2016 b) Do pytannia analyzyzmu druhoriadnykh chleniv rechennia v akademichnii hramatytsi [Analytism of the secondary part of the sentence in academic grammar]. *Linhvistychni studii: zb. nauk. prats*. Vinnytsia: DonNU. Vyp. 2. S. 64–69 [in Ukrainian].
17. Molotkov A.I. (1977) *Osnovy frazeologii russkogo yazyka* [Introduction to phraseology of the Russian language]. Leningrad: Nauka. 283 s. [in Russian].
18. Rehushevskiy Ye.S. (1984) Peryfrazy v ukrainskii movi [Circumlocutions in the Ukrainian language]. *Movoznavstvo*. № 4. S. 41–42 [in Ukrainian].
19. Rozghon V.V. (1999) Syntaksychni funktsii frazeolohichnykh odynyts u strukturi rechennia [Syntactic functions of phraseological units in the sentence structure]. PhD the author's abstract: 10.02.01. Kyiv. 19 s. [in Ukrainian].
20. Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: Problemni pytannia [Syntax of the Modern Ukrainian language: Problematic issues] / I.I. Slynko, N.V. Huivaniuk, M.F. Kobylanska. Kyiv: Vyshcha shkola, 1994. 670 s. [in Ukrainian].
21. Skrypnyk L.H. (1973) *Frazeolohiia ukrainskoi movy* [Phraseology of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. 278 s. [in Ukrainian].
22. *Slovnnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy* [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. / V. Bilonozhenko, I. Hnatiuk, V. Diatchuk, N. Nerovnia, H. Fedorenko. Kyiv: Naukova dumka, 2003. 788 s. [in Ukrainian].
23. *Suchasna ukrainska mova. Syntaksys* [The Modern Ukrainian language. Syntax] / za red. O.D. Ponomariva. Kyiv: Lybid, 1994. 256 s. [in Ukrainian].
24. Uzhchenko V.D., Avksentiev L.H. (1990) *Ukrainska frazeolohiia* [Ukrainian Phraseology]. Kharkiv: Osnova. 168 s. [in Ukrainian].
25. Shulzhuk K.F. (2004) *Syntaksys ukrainskoi movy* [Syntax of the Ukrainian Language]. Kyiv: VTs Akademiia. 408 s. [in Ukrainian].

PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE LIGHT OF THE SYNTACTIC FUNCTION: ON CERTAIN SEMANTICO-SYNTACTIC AND FORMAL GRAMMATICAL ASPECTS OF ANALYSIS

Abstract. The article discusses certain aspects of the syntax of phraseological units. Although the syntactic functions of phraseological units, which can perform formal syntactic roles of the primary and secondary parts of the sentence, have been previously analyzed, much of existing research concentrates on the topic in the context of their structural-grammatical classification. The semantico-syntactic aspect of their analysis and the relevance of how the formal structural aspect is defined in phraseological analytism have been largely bypassed in research literature. The evaluation of the aforementioned issues defines the significance of this investigation.

The primary purpose of this article is to analyze complex issues of the syntax of phraseological units in academic and school grammar. The main goals include characterizing their formal syntactic functions in comparison to their semantico-syntactic roles based on the structural-semantic evaluation of phraseological analytism according to the traditional structural-grammatical classification of phraseological units; evaluating phraseological units whose syntactic status can be difficult to determine, and analyzing phraseological analytism from the perspective of the formal structural evaluation of the sentence components (the simple and compound parts of the sentence).

According to the results of the study, the most common formal syntactic role of phraseological units is the formal predicate (or the primary part of the mononuclear sentence) as well as such secondary parts as the attribute and the adverbial. All the aforementioned syntactic roles of phraseological units correlate with their semantico-syntactic functions of the primary or secondary predicate respectively. This is fully motivated by the nuclearity of connotative semes in phraseological structures. Most of the structural-grammatical types of phraseological units, e.g., verbal, substantival, adjectival, adverbial, interjectional, can function as predicates. Additionally, it has been established that certain phraseological units cannot perform a separate syntactic function, i.e., those that constitute a two-member (binomial) sentence can be subjected to a predicative decomposition on the formal syntactic level. Since the notion of syntactic compoundness contradicts phraseological analytism, it has also been argued that characterising the structure of subjects as compound appears to be unfounded.

Keywords: phraseological unit, phraseological analytism, parts of sentence, predicativity, simple/compound predicate (subject), semantico-syntactic, formal grammatical function.

© Кутня Г., 2020 р.

Галина Кутня – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені професора І. Ковалюка Львівського національного університету імені І. Франка, Львів, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-6628-411X>

Halyna Kutnia – Candidate of Philology, Associate Professor of the Professor Ivan Kovalyk Ukrainian Language Department, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-6628-411X>